

BADIY KO'CHIMLAR VA SHERIY OHANGDORLIK

Saitova Nilufar Djumaydillayevna

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika Instituti

O'zbek til va adabiyoti kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Shaxriyor Shvkatning “Xayol og’ushi” she’ri badiiy ko‘chimlar va sheriy ohangdorlik elementlari asosida tahlil qilinadi. Metafora, metonimiya, simvol va personifikatsiya kabi badiiy ko‘chimlar yordamida she’rda chuqur ma’no va obrazlar yaratilgani ko‘rsatildi. Shuningdek, she’rning ritmi, qofiyasi va takrorlanishlari orqali musiqiylik va hissiy ohangdorlik ta’kidlandi. Maqola o‘zbek adabiyoti va she’riyatining badiiy vositalari hamda ohangdorlik jihatlarini chuqur anglashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: badiiy ko‘chimlar, metafora, metonimiya, simvol, personifikatsiya, allegoriya, sheriy ohangdorlik, qofiya, ritm, tembr tonalit, alliteratsiya, assonansiya, she’riyat, adabiyot.

Kirish

Adabiyotda badiiy ko‘chimlar va sheriy ohangdorlik asarlar mazmunini yanada jonli, ta’sirli va estetik jihatdan boy qilishda muhim vositalardan hisoblanadi. Badiiy ko‘chimlar — bu tilning obrazli ifodalari bo‘lib, ular o‘quvchida kuchli hissiy taassurot uyg‘otadi. Sheriy ohangdorlik esa she’riy matnning musiqiylik, ritmini va ohangini yaratadi. Ushbu tushunchalar o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, she’riyatning go‘zalligini ta’minlaydi. Badiiy ko‘chimlar — bu so‘zlarning ma’nosi kengaytirilgan, obrazli va ta’sirchan ifodalardir. Ular yordamida muallif o‘z fikr va tuyg‘ularini yanada aniqroq, jonliroq yetkazadi. Badiiy ko‘chimlarning turlari adabiyotshunos olim Dilmurod Quronov o‘zoning kitobida shunday ma’lumot keltirgan: “Metafora — ikki xil narsani o‘xshashlik asosida bog‘lash (masalan, “hayot — sahna”), metonimiya — bir narsaning o‘rniga unga yaqin yoki bog‘liq narsani ishlatish (masalan, “qalam” — yozuvchi), simvol — ma’lum bir ramziy ma’noga ega bo‘lgan obraz (masalan, olma — bilim), personifikatsiya — jonli bo‘lmagan narsalarga jon berish (masalan, “quyosh kuldi”), Allegoriya — uzun obrazli hikoya yoki she’rda yashirin ma’nolarni ifodalash”¹

Sheriy ohangdorlik — she’riy matnning musiqa va ritm elementlari majmuasi bo‘lib, u o‘quvchida estetik zavq uyg‘otadi va she’rning mazmunini ta’kidlaydi. She’riy ohangdorlik turlari va elementlari: o‘xshashlik — so‘zlarning oxirida tovushlarning takrorlanishi (qofiya). O‘xshashlik — bu she’rda so‘zlarning oxirida

¹ Куронов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. —Т.: Академнашр, 2010.

tovushlarning takrorlanishi bo'lib, u she'rga ritm va musiqiylik beradi hamda o'quvchining esda qolishini osonlashtiradi. Ritm — so'zlar va misralarning she'riy tartibda takrorlanishi. Tembr — she'ning tovush ranglari, ohanglari. Tonalitet — she'ning kayfiyati, hissiy ohangi. Alliteratsiya — bosh harflarning takrorlanishi. Assonansiya — unli tovushlarning takrorlanishi.

Badiiy ko'chimlar va sheriy ohangdorlik she'riyatning ajralmas qismi bo'lib, ular orqali muallif o'z fikrini yanada chuqur va ta'sirchan ifoda etadi. Badiiy ko'chimlar o'quvchining tasavvurini kengaytiradi, sheriy ohangdorlik esa she'rni musiqiy va ritmik jihatdan boyitadi. Shu sababli, badiiy ko'chimlarning turli shakllari va sheriy ohangdorlik elementlarini chuqur o'rganish adabiyotning samarali o'qitilishi va o'zlashtirilishi uchun muhimdir. Ritm — bu so'zlar va misralarning ma'lum bir tartibda, takrorlanishidir. Ritm she'rga musiqiylik va o'ziga xos uyg'unlik beradi. Misralardagi bo'g'inlar soni yoki urg'ular ma'lum bir tartibda takrorlanadi:

- Gul ochdi, quyosh chiqdi,
- Shamol esdi, qushlar kuydi.

Bu yerda so'zlarning talaffuzi va urg'ulari ritm hosil qiladi. Tembr — she'ning tovush ranglari, ohanglari, ya'ni she'rda ishlatilgan tovushlarning umumiy kayfiyatini ifodalaydi. Tembr orqali she'ning hissiyati va kayfiyati yanada chuqurroq beriladi. Qattiq, keskin tovushlar (masalan, “q”, “t”, “k”) hayajon va zo'riqish hissini yaratishi mumkin, yumshoq tovushlar (masalan, “m”, “l”, “n”) esa muloyimlik va sokinlikni his ettiradi. Tonalitet — she'ning umumiy kayfiyati yoki hissiy ohangi. Bu element o'quvchiga she'rda ifodalangan kayfiyatni his qilishga yordam beradi: quvonchli, g'amgin, shodlik, xavotirli va hokazo.

Misol:

- Ko'z yoshlar yog'dar, dil yig'lar,
- Qallda so'nggi umid uyg'lar.

Bu misralarda tonalitet g'amgin va qayg'uli. Alliteratsiya — she'rda so'zlarning bosh harflarining takrorlanishidir. Bu tovushlarning takrorlanishi she'rga ritm va ohangdorlik beradi.

Misol: - Shab-shab shivirlar shamolda, - Shamol shivirlar shoxlarda.

Bu yerda “sh” tovushi takrorlanmoqda. Assonansiya — unli tovushlarning takrorlanishidir. Bu ham she'rga musiqiylik va o'ziga xos ohang beradi. Misol:

- Oq qushlar sohil bo'ylab uchadi,
- Qo'shiqlar ongu shodlik sochadi.

Bu misolda “o” unli tovushi takrorlanmoqda. Sheriy ohangdorlik elementlari — ritm, tembr, tonalitet, alliteratsiya va assonansiya — she'ning musiqiy va hissiy tomonlarini boyitadi. Ular o'quvchida kuchli taassurot qoldirishga xizmat qiladi va she'rni yodda qolishiga yordam beradi.

Badiiy ko'chimlar turlari Metafora — bu ikki turli narsani o'xshashlik asosida bog'lash orqali birini boshqasiga aylantirish. Bu ko'chimda so'z yoki ibora bevosita

boshqa narsaning oʻrnida ishlatiladi. “Hayot — sahna” Bu yerda hayot sahnaga qiyoslanmoqda, ya’ni hayotdagi harakatlar, rollar va voqealar sahnadagi aktyorlik kabi. Metonimiya — bir narsaning oʻrniga unga yaqin yoki bogʻliq narsani ishlatishdir. Bu koʻchimda soʻzlar oʻzgartirilgan ma’noda keladi. Misol:

- “Qalam” — yozuvchi yoki yozishni ifodalaydi.
- “Taxt” — hokimiyat yoki hukmdorlik.

Simvol — ma’lum bir ramziy ma’noga ega boʻlgan obraz. Simvol orqali muallif kengroq va abstrakt tushunchalarni ifodalashi mumkin.

Misol:

- Olma — bilim, ma’rifat ramzi.
- Qizil rang — sevgi, ehtiros.
- Qush — erkinlik, ruh.

Personifikatsiya — jonli boʻlmagan narsalarga insoniy xususiyatlar berish.

Misol:

- “Quyosh kuldi” — quyoshni inson kabi tabassum qilayotgandek tasvirlash.
- “Shamol shivirlaydi” — shamolni gapirayotgandek ifodalash.

Allegoriya — bu koʻp qavatli badiiy obraz boʻlib, koʻpincha uzun hikoya yoki she’rda yashirin ma’nolarni ifodalash uchun ishlatiladi. Allegorik asarlar koʻpincha ma’naviy, axloqiy yoki siyosiy mavzularni tushuntirishga xizmat qiladi. Misol:

- “Hayvonlar fermasi” (Jorj Oruell) — siyosiy allegoriya.
- She’riy asarda oʻlimning shaxs sifatida tasvirlanishi. Badiiy koʻchimlar adabiyotda fikrlarni yanada boy va ta’sirchan ifodalashga xizmat qiladi. Ular yordamida yozuvchi yoki shoir oʻz asariga chuqur ma’no, hissiyot va obrazlilik qoʻshadi.

Shaxriyor Shvkat she’rini badiiy koʻchimlar va sheriylar ohangdorlik jihatdan **tahlili qilsak. Shoirning** “Xayol og’ushi” she’ri oʻzining jozibasi bilan muxlisni oʻziga tortadi.

Xayol og’ushi

Uzumzorda taqvodor misol

Tasbeh sanab chiqdi yelvizak.

Sen to’g’ringda surardim xayol,

Tashbehlanib turganda kuzak.

Oydan likop yasaydir kulol,

Tunni chertib chiqar chigirtka.

Sen to’g’ringda surardim xayol,

Bu dunyoni sidirib chetga.

Ey, qayoqqa?! Qol men bilan, qol!

Vujudimga sig’magan hushim.

Sen to’g’ringda surarman xayol,

Tushlarimni hushlagan qushim!

Tongda menga keltirdi shamol
Yo'qlovlarin zarif quyoshing.
Sen to'g'ringda surardim xayol,
Sen uxlaysan,
Ko'ksimda boshing!..

* * *

Yuragimni eshitgani kel,
Toliqtirdi savashlar meni.
Yuragimni eshitgani kel,
Sog'indi u sanashlaringni...
Ketmoq bo'ldi,
Qirqdi ayovsiz
Qo'limdagi sochini aprel.
Xarobadek qoldi qarovsiz,
Yuragimni eshitgani kel!

«Shamol bo'lmoq istayman! Bu ne?!»

Yo'rgagida chinqirardi yel.
Bir kel o'zing,
Bir yaxshi so'z de...
Yuragimni eshitgani kel!

Ostonamda qancha buloq shol,
Qanchasi jon bermoqda yengil.
Quduqqa tosh tashla.
Quloq sol...
Yuragimni eshitgani kel!

* * *

Bir dasta gul —
marhumalarni
Quchog'ingga otdim,
Quvonding.
Ketdim keyin
Uzilgan gul ko'rsa qayerda
Yig'laguchi qizlarga tomon...
Ular esa
Shabnammidir yo
Qushlarnimi novdalardagi,
Nima ko'rsa, yig'layverishdi.
Ketdim...
Gulsiz siqilib ketdim.

Payti kelar,
 Etaman rihlat,
 (Go‘rga tiqar meni bu ko‘ngil)
 Odam kabi ko‘msinlar,
 Faqat

Qo‘ymasinlar qabrim uzra gul...² Badiiy ko‘chimlar metafora “Oydan likop yasaydir kulol” — bu yerda kulolning oyni likop (idish) kabi yasashi orqali kulol san’ati va tabiatning go‘zalligi tasvirlangan. “Tongda menga keltirdi shamol / Yo‘qlovlarin zarif quyoshing” — shamol va quyosh insoniy his-tuyg‘ular bilan bog‘langan, ularga jon berilgan. - “Tunni chertib chiqar chigirtka” — tun jonli inson kabi “chertib chiqariladi”. - “Sen uxlaysan, ko‘ksimda boshing” — xayol inson kabi uxlayotgan tasvirlangan. Metonimiya - “Qo‘limdagi sochini aprel” — aprel oyi yoki bahor ramzi sifatida ishlatilgan, soch esa sevgining ramzi. Simvol- “Bir dasta gul” — marhumlar uchun sovg‘a sifatida, hayotning o‘tkinchi ekanligini ifodalaydi. “Go‘rga tiqar meni bu ko‘ngil” — ko‘ngilning qabrga tiqilishi hayot va o‘lim ramzi.

2. Sheriy ohangdorlik ritm. She‘r misralari ma‘lum bir ritmik tartibda keltirilgan, bu o‘quvchida she‘rning musiqiylikini his qilishga yordam beradi.

Qofiya (o‘xshashlik)

Misollardan:

- “xayol” — “kuzak”
- “quetga” — “boshing” (bu erda qisman qofiya mavjud)
- “kel” — “yel” — “de” — “kel” (takrorlanish va qofiya)

Alliteratsiya

- “Sen to‘g‘ringda surardim xayol” satrida “s” tovushi takrorlanishi.
- “Yuragimni eshitgani kel” satrida “y” tovushi ko‘p takrorlanadi.

Assonansiya

- “Qo‘limdagi sochini aprel” satrida “o” unli tovushi takrorlanadi.
- “Ketdim keyin / Uzilgan gul ko‘rsa qayerda” satrida “e” unli tovushlari.

She‘rda ohang ko‘proq xayoliy, ozorli, g‘amgin kayfiyatda. Tembr yumshoq, o‘ylantiruvchi, ba‘zan esa achchiq va qayg‘uli She‘rda badiiy ko‘chimlar yordamida tabiat va insoniy his-tuyg‘ular o‘rtasida chuqur bog‘lanish yaratilgan. Sheriy ohangdorlik elementlari esa she‘rni musiqiy va hissiy jihatdan boyitib, o‘quvchini chuqur ta’sir ostida qoldiradi. She‘rning mavzusi — xayol, sog‘inish, hayot va o‘lim haqida chuqur o‘ylashlarni uyg‘otadi.

O‘rgimchak

Guldan tushib ketdi xonqizi,
 O‘rmladi osmonda behud.

² <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/yoshlar/shahriyor-shavkat-yangi-sherlar-2.html>

Kelib unga yordam bergisi,
Sevib qoldi uni ankobut.
To‘ridagi parilar qolib,
Sovutmijoz xonimni quchdi.
Gulbutadan o‘zi sirg‘alib,
To‘g‘ri uning ko‘ngliga tushdi.
Tushdi yana boshiga og‘riq,
Bor-yo‘g‘iga g‘ulg‘ula tushdi:
«Ayt, malagim, didingga bog‘liq,
Qaysi gulni...
Moviymi, pushti?»
Qo‘llariga chirmashdi baxti,
Yutoqdilar quchib bir-birin.
To‘rdagilar yondi, tutoqdi:
«E-voh! Bizim qonimiz shirin!..»
...Ketdi majnun dilga ergashib,
U hech kimdan kutmadi ruxsat.
Mayin-mayin ipga chalkashib
Mayib-majruh bo‘lardi, yo‘qsa!³

“O‘rgimchak” she‘rining tahlili

1. Badiiy ko‘chimlar:

a) metafora - “To‘ridagi parilar qolib” — o‘rgimchak to‘ri parilar bilan qiyoslanmoqda, ya‘ni nozik, nafis va go‘zal bir tarmoq sifatida tasvirlangan, “Sovutmijoz xonimni quchdi” — sovutuvchi (sovutmijoz) xonim (xonqizi) obrazlari orqali tabiatdagi harakatlar jonlantirilgan.

Personifikatsiya: “To‘rdagilar yondi, tutoqdi” — o‘rgimchak to‘ridagi iplar jonli organizm kabi “yoni” va “tutoqadi”, “Qo‘llariga chirmashdi baxti” — baxt insoniy sifat sifatida berilgan.

Metonimiya: “Mayin-mayin ipga chalkashib” — o‘rgimchak ipi orqali insoniy his-tuyg‘ular ifodalanmoqda. Simvol: O‘rgimchak va uning to‘ri — inson hayoti yoki insoniy munosabatlar murakkabligi, nozikligi ramzi sifatida talqin qilinishi mumkin.

2. Sheriy ohangdorlik: She‘rda misralar ma‘lum bir ritmik tartib bilan tashkil etilgan, bu o‘quvchida musiqiylik va ohangdorlik uyg‘otadi.

Qofiya (o‘xshashlik)

Misollardan:

- “behud” — “ankobut”
- “quchdi” — “tushdi” — “bog‘liq” — “pushti”
- “ergashib” — “ruxsat” (bu yerda qisman qofiya mavjud)

³ <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/yoshlar/shahriyor-shavkat-yangi-sherlar-2.html>

Alliteratsiya

- “Kelib unga yordam bergisi” — “y” tovushining takrorlanishi.

- “Mayin-mayin ipga chalkashib” — “m” tovushi takrorlanadi.

Assonansiya: “Qo‘llariga chirmashdi baxti” — “a” unli tovushining takrorlanishi.

- “To‘rdagilar yondi, tutoqdi” — “o” unli tovushlari. She‘rning temбри yumshoq, samimiy, biroz nostalgik kayfiyatda. Tonalitet esa mehr-shafqat, hayrat va ozgina tashvish hissini beradi. “O‘rgimchak” she‘rida badiiy ko‘chimlar yordamida tabiat va insoniy his-tuyg‘ular o‘rtasida nozik bog‘lanish yaratilgan. O‘rgimchak va uning to‘ri hayotdagi murakkablik va noziklik ramzi sifatida ishlatilgan. Sheriy ohangdorlik elementlari esa she‘rni musiqiy va hissiy jihatdan boyitadi, o‘quvchini she‘rga yanada yaqinlashtiradi.

Xulosa

Badiiy ko‘chimlar va sheriy ohangdorlik adabiyotning eng muhim va ajralmas elementlari hisoblanadi. Badiiy ko‘chimlar yordamida muallif o‘z fikr va tuyg‘ularini yanada boy, ta’sirchan va obrazli ifoda etadi, o‘quvchining tasavvurini kengaytiradi. Metafora, metonimiya, simvol, personifikatsiya va allegoriya kabi turli badiiy ko‘chimlar asarga chuqurlik va ko‘p qavatlilik baxsh etadi. Sheriy ohangdorlik esa she‘rni musiqiy, ritmik va hissiy jihatdan boyitib, o‘quvchida estetik zavq uyg‘otadi. Qofiya, ritm, tembr, tonalitet, alliteratsiya va assonansiya kabi elementlar she‘rning ohangini yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Shu tariqa, badiiy ko‘chimlar va sheriy ohangdorlik o‘quvchining she‘rga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, uning mazmunini chuqurroq anglashga yordam beradi va adabiy asarning estetik qiymatini oshiradi. Shu sababli, adabiyot ta’limida ushbu elementlarni chuqur o‘rganish va tahlil qilish katta ahamiyatga ega.

Shaxriyor Shvkatning “Xayol og‘ushi” she‘rida badiiy ko‘chimlar yordamida chuqur ma’nolar, his-tuyg‘ular va obrazlar yaratilgan. Metafora, metonimiya, simvol va personifikatsiya vositalari she‘rga boylik va ta’sirchanlik baxsh etadi. Sheriy ohangdorlik esa o‘quvchini she‘rga yanada chuqurroq singdiradi, hissiyotlarni jonlantiradi.

Asosiy adabiyotlar:

1. Arastu. Poetika. Ahloqi kabir. – T.: Yangi asr avlodi, 2004.
2. Валихўжаев Б. Ўзбек адабиётшунослиги тарихи. –Т.: O‘zbekiston, 1993.
3. Т.Бобоев. Adabiyotshunoslik asoslari.- T.: O‘zbekiston, 2002.
4. Хотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Т.: Ўқитувчи, 1979.
5. Қуронов Д. ва бошқалар. Адабиётшунослик луғати. –Т.: Академнашр, 2010.
6. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – T.: Akademnashr, 2018.
7. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/yoshlar/shahriyor-shavkat-yangi-sherlar-2.html>